

KOMEDYANIN EĞİTİCİ İŞLEVİ

Dr. Sevinç SOKULLU

(Ankara Üniversitesi)

Bilimin insana çevresini daha iyi tanıtmaya ve ona egemen olma imkânlarını sağladığı halde, insanı mutlu ettiğini söylemek pek mümkün değildir. İnsanın çevresi ve dünya ile uyum kurmasına yardım eden, insanda dünya nimetlerini paylaşmaya gönüllü özverinin gelişmesini; bilinç ve usunu sevgi ve saygı ile bezemesini sağlayan; kısaca insanın bencilliği ve tutkularıyla daralan dünyasını genişleten sanatın işlevinden söz açabiliriz.

Sanatlar içinde edebiyatın us ile duyguyu birleştiren söz ögesinden dolayı daha özgün ve önemli bir yeri vardır denebilir. Tiyatro da dramatik edebiyat olduğu, üstelik müzik ve plastik sanatlarla da donandığı için duygu ve davranışlarımızı eğiten sanatların başında gelir. Ayrıca temsili sürecinde seyirciyle bütünleştiğinden, sanatçısından alıcısına en etkin biçimde ulaşan bir sanattır. Tiyatronun bu değeri komedyada daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanın kendi hatasını, kusurlarını görebilmesi, yani kendini bilmesi komedyanın çıkış noktasıdır. Tragedya kahramanın soylu baş kaldırması, ölümü uğruna inandığı doğruları gerçekleştirme savaşı hayranlık uyandırır. Ne var, trajik kahramanın hamartia'sı hayat gerçeğini gözden kaçırmada oluşur. Bu serüvende gerek trajik kahraman gerek seyirci kendi 'ben'i üzerinde kıvrılarak kendi bahtına yakını.

Oysa komedyacı kahramanı toplumsal değerlere ya da hayat gerçeğine aykırı düştüğü için kınanır. Seyirci komedyacı kahramanı ile kendini özdeşleştirmedeği halde eleştiriden pay alır, kendi 'ben'ini eleştiriye sunmuş gibi kendine uzak açıdan bakar. Bu yolda kendi 'ben'ini hem tehlikeye atmış, hem de onu arıtarak korumuş olur.

Komedyacı bu özelliğinden dolayı yıkıcı ve yapıcı olarak iki uçlu bir nitelik taşır ve bu niteliğini kaynağındaki ilkel bolluk törenlerin-

den alır. Bu törenlerin dokusu yeni gücün eski güce karşı çıkararak çatışması, eski gücün ölümü ve yeniden doğuş kesimlerinden oluşuyordu. Komedyanın özünü veren Phallophoroi, İthyphalloi törenlerinde, verimlilik ve üreme tanrısı Phales'e adanan şarkılarla yeniden doğuş kutlanırdı. Bu törenlerde hem eski gücün yenilgisinin acısı, hem de yeniden doğuşun sevinci iki uçlu bir duyguyu oluştururdu. Bu yoldan komedyaya yıkıcı nitelik ile duraganlığa, donmuşluğa, eskiliğe, sınırlar arasında sıkışıp kalmışlığa karşı açılmış bir savaş ruhu yansıtmaktadır. Yapıcı nitelikte ise çürüyen, aksayan, bütünü canlılığını tehdit altında tutanı ayıklayıp uzaklaştırarak ve onu düzeltip tekrar içine alarak bütünü sağlıklı tutma, koruma eğilimi yer almaktadır. Bu karşıt gibi görünen iki niteliğinden dolayı komedyaya yüzyıllar boyu kâh mevcut toplumsal değerleri onaylayan sanatçı ile 'status quo'cu, kâh toplumsal değerlerin yetersizliği ya da eskimişliğine karşı savaş açan sanatçının elinde devrimci bir işleyiş göstermiştir. Fakat komedyanın değerleri sürekli eleyen, eleştiren özelliği temel kalmış ve bu niteliği ile yirminci yüzyılın bilincinde önsafa geçmiştir. Çağımız komedyaya değerlendirmesini daha iyi anlamak için Aristoteles'den beri komedyanın ne yolda işlediğine göz atmak yararlı olur.

Antik çağda komedyaya anlayışı Aristoteles'in tanımına temellenmiştir. Bu tanımda 'ortalamadan daha aşağı olan karakterlerin taklidi olan komedyanın kusurları betimlediği' belirtilmiştir.¹

Yunan komedyalarını Lâtinceye çeviren Livius Andronicus ise komedyaya için 'günlük hayatın aynasıdır.' demiştir². Ünlü hatip ve devlet adamı Cicero bu tanımları daha kapsamlı olarak şöyle ifade etmiştir: 'Komedyaya hayatın taklidi, âdetlerin aynası, gerçeğin imgesidir, Şair ve taşlamacı Horatius da komedyanın işlevi üzerinde durmuştur. Horatius, şairin görevinin hem aydınlatmak hem de zevk vermek olduğunu ileri sürerek düşüncesini şöyle açıklar. Komedyanın eğlendiriciliği gerçeğe benzerlik ile beslenmelidir. Öğreticiliğin hoş olanla birleşmesi sonucunda seyirciye hem zevk verilmiş hem de öğüt sunulmuş olur.

Latin yazarlarının üzerinde durdukları komedyanın gerçekçiliği ve yararı Ortaçağ ve Renaissance yazarları tarafından benimsenmiştir. Sözelimi Minturno komedyanın seyirciye yalnız hoş şeylerin taklidi ve kelimelerin çekiciliği ile zevk vermekle yetinmediğini, gün-

¹ Aristoteles, *Poetika*, çev. İ. Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 20

² H. Barret Clark, *European Theories of Drama*, s. 30

lük yaşamın ve törenin imgesi olarak insanların hayatına iyileştirici etkide bulunduğunu söylemiştir³. Özellikle yetişmekte olan gençleri, iyi davranış biçimleri göstererek eğittiğine işaret eder. Renaissance yazarlarının antik düşünürlerden bir adım daha ileri giderek komedyanın insan hayatı üzerindeki iyileştirici etkisini vurguladıkları görülür.

İngiliz komedyacı yazarı Ben Jonson'un komedyacı hakkındaki görüşü daha da ilginçtir. Jonson'a göre komedyacı yazarı malzemesinin gerçekliğini öngörmeli, güldürücülüğe ön planda önem vermemelidir. Çünkü âdetlerin aynası olmakla yetinmez komedyacı. Yazarın amacı gerçeği taklit etmek, kopye etmek değil yorumlamak olmalıdır. Komedyacı aynası sadece yansıtmamalı ya okşamalı ya da uyarmalıdır. Yaşamın yorumunu, toplumun eleştirisini vermeli ve değerlerin bütünlüşmesine yönelmelidir⁴. On yedi ve onsekizinci yüzyıl İngiliz kuramcılarında görülen genel eğilim komedyacıyı daha hafif ve hayat gerçeği ile daha az ilintili görülen diğer alt türlerden ayrı tutma isteğidir. Bu dönemde İngiltere'de çok rağbet gören fars ve burlesk gibi türleri, abartılı fantezileri, sadece eğlenceye yönelik olmaları ile ayırır, gülünçlüğü gerçek yaşam yerine sanatsal biçimlemeden ya da gerçeğin çarpıtılmasından sağlanmasını hoş karşılamazlar. Bu yazarlar komedyacıya insanlığın ortak kusurlarını olduğu gibi ele alıp yansıtan, eğlendirdiği kadar yol göstererek de hizmet eden bir sanat olarak bakmışlardır.

Onyedinci yüzyılda Fransa'da Moliere, insanları en fazla etkileyen şeyin onları gülünçleştirmek olduğunu yazmıştır. Komedyacı, kusurların sergilenip gülünçleştirilmesi ile onların bilincine varılmasını sağlayacak ve bu yoldan kusurlardan kaçınılmasına yardım edecektir. Moliere'in komedyacılarında hayat gerçeğinin onaylanması ve doğal olana temellendirilecek olan davranışlar ile sağlıklı bir topluma ve toplum dengesine varılacağı düşüncesi yansımaktadır. Goldoni de Moliere gibi komedyanın davranışlara yol gösteren işlevine inanıyordu.

Romantikler ise komedyacıyı dar bir ahlâk anlayışından daha geniş bir hayat felsefesi ile ele alırlar. En alacalı karşıtlıklarla örgüsünü dokuyan komedyanın, insan yaşamının çok geniş alanlarını yansıtabildiğini, bundan dolayı da yol gösterici ve yaşamı düzenleyici bir işlevi olduğunu ileri sürerek komedyacıyı yüceltirdiler⁵.

³ a.g.e. s. 45

⁴ Paul Lauter, *Theories of Comedy*, s. 118

⁵ H. Barret Clark, *European Theories of the Drama*, s. 244

Ondokuzuncu yüzyılda durum biraz başkadır. Endüstri devrimi ile hızlanan teknolojik gelişim dünya görüşlerini etkilediği kadar, sanat ve edebiyat üslûplarına gerçekçi, doğalcı ve mekanik yaklaşımlar getirmişti. Kentsoylu sınıf teknolojik gelişimden en büyük payı aldığı için güçlenip haklarını genişleterek emekçi yığınları üzerindeki denetimini arttırıyordu. Egemen güçlerin ve teknolojinin çarklarında sıkışmakta olan insanlar giderek bireyselliklerinden yoksunlaşıp makine-lerin ayrıntısı haline gelmeye başladılar. Bu görünüm ve bunalım Dostoyevski'den Flaubert'e kadar çeşitli eğilimlerdeki yazarlar tarafından gerçekçi, doğalcı ve ruhbilimsel olarak işlenmiş ve yansıtılmıştır.

Böyle bir ortamda yüce insan ve kahraman kavramları yıkılmakla kalmıyor, yaşama daha uzak açıdan, daha eleştirisel bakma eğilimlerinden dolayı dramdan çok komedyaya önem kazanıyordu. Komedyadan yeni toplumsal anlamlar ve görevler bekleyen yazarlardan Meredith ve Bergson çağı çok etkilemişlerdir. Bilimsel gelişmelerin getirdiği teknoloji ve materyalizm egemenliğine karşı çıkan Meredith, bilimsel kuramların hayatı açıklamak yerine bulandırdığını iddia eder⁶. Diğer yandan sanatı, özellikle komedyayı yüceltir. Komedyaya, hayata olduğu gibi bakmayı, uzlaşmayı ve namuslu olmayı öğretir. Elinde gülünçleme sopası ile duygusallığımızı, bencillığımızı gözetler; iki yüzlülüğümüzü, sahte duygularımızı ortaya çıkarır. Meredith ancak komik bakış ile insanın kendini tartabileceğine, dünyadaki hak ve ödevlerini gözden geçirebileceğine inanır. Komedyaya yalnız başkalarının kusurlarını değil, başkalarının gözünde kendi kusurlarımızı da gösterir. Bencilliği yokedip başkalarının kusurlarına da hoşgörü ile bakmaya yönelen komedyaya bu bakımdan aydınlatıcı ve 'son uygarlaştırıcıdır' Meredith son uygarlaştırıcı derken duygusuzluğun ve çıkarıcılığın egemen olduğu dünyamızda özleştirici kadar hoşgörünün komik öz ile sağlanabileceğini, ancak komedyaya ile köleleşmekten kurtulabileceği kanaatini ifade etmiş oluyor.

Kahkahada duygusuzluk hatta insafsızlığın varlığına inanan Bergson ise kahkahanın toplumsal yarara yönelik olmasıyla komedyanın kıyıcılığını bağışlamış görünmektedir. Bergson, komedyanın uyanıklık, canlılık ve çeviklikten yana olan tutumunda bir sağduyu gereksinmesi bularak onu yaşama en yakın; uyumlu yaşama yollarını gösteren, iyileştiren, düzelten bir sanat olarak değerlendirir.

Yirminci yüzyılda komedyaya önemini sürdürürken işlevi üzerinde çok değişik ve çeşitli görüşler ileri sürülüyor.

⁶ G. Meredith, An Essay on Comedy. 5,4

Yüzyılın başında Freud tüm insan davranışlarının yaşamı sürdürme, ruh dirliğini koruma doğrultusunda oluştuğunu belirterek kahkahanın boşalmayı, rahatlamayı sağladığını ileri sürer. Toplumsal yaşamın dolaysız olarak açıklanmasına izin vermediği isteklerimiz, arzularımız, düşmanca duygularımız bastırılmış, bilinç-altına itilmiştir. Bu tepiler alay, nükte, şaka içinde kendini açığa vurarak bizi rahatlatır, gerginlikten kurtarır⁷. Bu çözümlemede komedyanın birey-toplum dengesine önem veren toplumsal eleştirisinden çok insanı biyolojik gerginliğinden kurtaran işlevine ışık tutulmuştur.

Susan Langer komedyaya ile dünyada akılcı raslantıların şaşırmacaların ortasında kendini ayakta tutabilen insan hayatıyetinin ifade edildiğini söylemektedir. Komedyanın ritüel anlamına çok yakın bir çözümleme getiren eleştirmen komedyada bahtına meydan okuyan insanın yoğun hayatıyet duygusunun vurgulandığı düşüncesindedir⁸. Susan Langer paralelindeki modern kuramcıların komedyanın işlevi konusundaki düşünceleri özetle şöyledir⁹.

Komedyaya yaşamı tek değer alır, her tehlike ve koşul içinde yaşamı sürdürmenin yollarını aramayı salık verir. İnsan tüm yeteneklerini seferber ederek yaşadığı ana cevap vermelidir. Mutluluk bu çatışmada, yaşama ve sinama ile varılan bu gerginlik ve canlılıktadır. Komedyaya insanın toplumuyla uyumuna önem vermekle birlikte insana aşırılıklardan sakınarak mutsuzluktan, budalalıktan kaçınmanın yollarını göstermeye eğilimlidir.

Diğer sanat dalları ve diğer edebiyat, tiyatro türlerinden daha çok komedyanın insan yaşamını aydınlattığını ileri süren bir başka kuramcı Wyly Sypher'dır. Sypher'a göre gittikçe uzlaşmaz görünüm alan yaşamımızda tragedyanın açıklayamadığı çelişik insanlık durumunu komedyaya daha iyi açıklayabilecektir. Komik denetim, daha yararlı bir yöntem olarak, kendimizle, toplumumuzla ve dünya ile daha uyumlu olmamızı sağlayacaktır. Wyly Sypher Meredith'in yolundan giderek komedyanın kültürleşme yolunda en etkin sanat olduğunu savunmaktadır.

Ona göre kendini nerede aşabileceğini göremeyen insan sağduyulu olamadığı gibi, kendine gülemeyen topluma da sağlıklı yerinde dene-

⁷ Dr. A.A. Brill, *Basic Writings of Dr. Sigmund Freud*, s. 773

⁸ Susan Langer, 'The Comic Rhythm' *Comedy: Meaning and Form*, R. Corrigan s. 120-124, 139-140

⁹ A.N. Kaul, *The Action of English Comedy*, s. 49

mez. Namuslu bir iç gözlem bir anlamda komik bir bakış, kendine uzak açıdan bakış demektir. Böylesi bilinçlilik bencillik yükünü hafifletir, egonun ateşini azaltır, insanı diğerlerine karşı duyarlı yapar. Bu özleştirici kültürün temelidir.

Fakat yirminci yüzyıl oyun yazarları komedyayı yalnız bu amaçla yazmadılar. Bernard Shaw'un oyunlarında izlediğimiz gibi komedyayı bir tartışma aracı, bir kürsü gibi kullandı toplumcu yazarlar.

Shaw komedyanın uzak açısından, akılcı tutumundan yararlanarak asal gerçekleri gösterebilmek için davranış ve alışkanlıklara değgin tüm inançları eleştirip sarsmaya yönelmiştir. Oyunlarında düşünce ögesini palyaçolukla bulandırdığını ileri sürenlere karşı yaptığı savunu komedyanın işlerliği bakımından ilginçtir.

'Beni dinlesinler diye birtakım imtiyazları olan bir delinin mevkiine çıkmam, bir soytarımın imtiyazlarından yararlanmam gerekiyordu. Benim metodum büyük zahmetlere katlanarak doğru olanı bulmak sonra onu ciddiyetten uzak hafiflikle söylemektir. Asıl şakam bunu söylerken son derece ciddi olmamdır.'

Bu yolda komedyaya ilerici ve devrimci bir anlayışa hizmet etmektedir. Toplumcu dünya görüşü içinde sanatın aydınlatıcı ve yol gösterici işlevi içinde bir de özgürleştirici niteliği vurgulanmıştır. Bu kuramcılardan James Feiblemann komedyayı tragedya ile karşılaştırarak onun devrimci niteliğini açıklar. Feiblemann'a göre olayları realiteden soyutlayarak değişmez değerler peşinde koşan tragedyanın karşıtı olarak komedyaya realiteyi bütünlük ve birlik içinde görmeye eğilimlidir¹⁰. Yaşamın içinde somut ve organik olarak yaşamayan, zamanın ve koşulların aşımına uğrayarak aksayan değerleri sergileyerek bizi bu değerlere aşırı bağlılıktan korur. Bu bakımdan komedyaya doğuşundan beri yaşama bağlı kalmış, gelişimi gözönünde tutmuş ve her zaman devrimci olmuştur.

Ernst Fischer ise komedyayı geleceğin sanatı olarak selamlar. Bu sonuca şöyle bir düşünce sürecinde varır:

'İnsanın ilk toplu yaşama döneminde doğanın gizli gücüne karşı insanın en büyük yardımcı silahıydı sanat... İkinci gelişme döneminde insanların ortak noktaları arasında köp-

¹⁰ James Feiblemann, 'The Meaning of Comedy' *Theories of Laughter* Paul Lauter, s. 465

rü kurarak bireyi yalnızlıktan kurtarmanın başlıca yolu oldu. Sınıf çatışmasının daha da yoğunlaştığı günümüzün burjuva düzeninde sanat, toplumsal düşüncelerden kopma, bireyi kendi umutsuz yabancılaşmasına daha çok itme... eğilimindedir... Günümüzün toplumcu düzeninde ise sanat belirli toplumsal gereklere uyma, açık seçik bir aydınlanma ve düşünce yayma eğilimindedir. Ama üçüncü bir döneme varıldığında sanatın başlıca görevi ne büyü, ne de aydınlatma olacaktır¹¹.

Fischer bundan sonra, bugüne değin sadece bir eleştiri olarak bakılan komedyanın gelecekte 'egemen insanın hayatını, özgürlüğünü, sevincini ve canlılığını yansıtabileceğini' ileri sürmektedir. Evrensel sanat yapıtına duyulan özlem insanın dünya ile ve kendisiyle birleşmesinin özlemidir, diyor Ernst Fischer. Bu özlemi 'tiyatronun bütün olanaklarından yararlanacak ve sözcüklerle imgelerin, dansla müziğin, mantıkla soytarılığın, duyularla us'un bir birleşimini yaratarak ortaya çıkaracak yeni bir güldürü türünün' karşılayabileceğini ekliyor. Çünkü 'belki de güldürü insanın özgürlüğüne kavuşmasını dile getirmeye en elverişli tür olacaktır¹².

¹¹ Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliği*, çev. Cevat Çapan, s. 239

¹² a.g.e. s. 243